

Ahmed Avni Konuk'un Fusûsü'l-Hikem Şerhi'ne Göre Yaratılış Bağlamında Ferdiyet Kavramı

*The Notion of Uniqueness within the Context of Creation
in Ahmed Avni Konuk's Commentary of Fusûsü'l-hikem*

Elif Hilal Doğan*, Hatice Dilek Güldütuna**

ÖZET

Ferdiyet kavramı, yaratılış/varoluş hakîkatinin bütün mantığını içinde bulunduran bir kavramdır. Tasavvuf tarihi ve düşüncesinin en temel eserlerinden biri olan Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem* eserinin Hz. Muhammed'e ayrılan son fassı, Muhammedî hikmetin, "ferdiyet" hikmeti olduğunu anlatmaktadır. Yaratılış ile ortaya çıkan Yaratana-yaratılan ilişkisi, İbnü'l-'Arabî'nin Hak-halk, Rab-kul, ya da kadîm-hâdis kelime çiftleriyle de ifade ettiği gibi, ikili bir iletişim süreci olarak görülmekteyken varlığın kemâli, "hakîki" insân-ı kâmil olan ve ferdiyet hikmeti kendisine mahsus kılınan Hz. Muhammed, yaratan ve yaratılanın ikiliğini, üçüncü unsur olarak birleştirmekte ve Hakk'ı kâmil şekilde zâhir kılmaktadır. Yaratılış ile âşikâr olan Varlık, ferdiyet kavramı çerçevesinde ele alındığında bu "oluş"un kaynak ve hedefinin Hakikat-i Muhammediyye'den ibâret olan insân-ı kâmil olduğu görülmektedir. Böylece yaratılıştaki gâye, ferdiyet üzerinden varlığın kemâlini bulduğu insân-ı kâmil ile tahakkuk etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fusûsü'l-hikem, İbnü'l-'Arabî, Ahmed Avni Konuk, Varlık, Yaratılış, Hakikat-i Muhammediyye, Tecellî, Vücüd Mertebeleri, İnsân-ı Kâmil, Ferdiyet, Tasavvuf.

* ORCID ID: 0000-0002-4034-2430, Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi. E-posta: elifhilal.dogan@nefesyayinevi.com

** ORCID ID: 0000-0002-0926-7241. Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü. E-posta: haticedilek.guldutuna@uskudar.edu.tr

GİRİŞ

Çalışmamızın konusu, Ahmed Avni Konuk'un *Fusûsü'l-hikem* şerhine¹ göre, yaratılışın ferdiyet kavramıyla ilişkisinin incelenmesidir. İbnü'l-'Arabî'nin tam adı *Fuşûşü'l-hikem ve huşûşü'l-kilem* olan eseri, onun bütün düşüncelerinin özü ve özeti olarak değerlendirilmektedir ve bu eser, tasavvuf düşüncesinin temel kaynaklarından biri olmuştur.² Bu eserdeki 27 fastan her birisi, belli bir ilâhî hakîkati açıklamak üzere sınırlanmıştır. Hz. Muhammed'e tahsis edilen son fas ise, *Fusûs*'un bir özeti gibidir. İbnü'l-'Arabî bu son fasta temel esasları Muhammedî hakikat ekseninde ortaya koymuştur.³ Mânâ yoğunluğu ve lafızlarının mücmelliği sebebiyle *Fusûsü'l-hikem*, İslâm tarihinde en çok şerhi yapılan eserlerden birisi olmuştur.⁴ Ahmed Avni Konuk'un şerhinin önemi ise şu şekilde açıklanmaktadır:

A. Avni Bey'in şerhinin ehemmiyeti Türkçe yazılmış birkaç şerhten biri olarak, okuyucuya *Fusûsü'l-Hikem*'in gayet "mücmel" ve kapalı cümlelerini açması, daha önceki *Fusûs* şerhlerinde söylenenleri günümüz Türkçesine çok yakın bir dille nakletmesi, İbnü'l-'Arabî'nin tasavvufî görüşlerini *Fusûs* cümlelerini şerh ederken vermesi ve burada kullanılan ıstılahları, serd edilen fikirleri topluca ifâde etmiş olmasıdır. Türk okuyucusu A. Avni Konuk Bey'in şerhi sayesinde *Fusûs*'ta ifâde edilen ana fikirler hakkında kolayca bilgi sâhibi

1 Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I-IV*, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

2 Bkz. Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-hikem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1996, XIII: 230-237.

3 Bkz. agm.

4 Bkz. Abdullah Kartal, "Türkçe İlk Fusûsü'l-Hikem Şerhi: Tecelliyâtü Arâisi'n-Nusûs Fî Manassâti Hikemi'l-Fusûs", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1999): 305-315.

olabilmektedir. Ayrıca, bu şerhin diğer Türkçe, Arapça ve Farsça *Fusûs* şerhlerinin incelenmesinde de kolaylıklar sağlayacağını söyleyebiliriz.⁵

Makalemizde yaratılışın ferdiyet kavramıyla ilişkisi Konuk'un şerhine göre araştırılmış ve ilk olarak yaratılışın Hakikat-i Muhammediyye kavramı ile alâkası, ve İbnü'l-'Arabî'nin Hakk'ın birliğini ifâde etmede kullandığı farklı kavramlar ele alınmıştır. Ardından İbnü'l-'Arabî'nin ortaya koyduğu sistemin temelinde bulunan tecellî kavramı incelenerek Birlik-çokluk ilişkisinin ve yaratılışın, vücut mertebeleri yönüyle anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu aşamaları takiben ferdiyet kavramının insân-ı kâmile olan bağlantısı ele alınmıştır ki bahsettiğimiz süreçleri incelemeyen ferdiyet kavramının anlaşılması mümkün olmayacaktır. Bu sebeple sürecin genel özetinin ardından son olarak, kendisine *Fusûsü'l-hikem*'in son fassında isnât edilen "ferdiyet hikmeti" cihetinden Hz. Muhammed ve ferdiyet başlığı işlenmiştir. Böylece yaratılışın ferdiyetle ilişkisinin ve yaratılış gayesi doğrultusunda varlığın kemâlini bulduğu, hakîkî insân-ı kâmil olan Hz. Muhammed'in ferdiyet yönünün anlaşılması hedeflenmektedir.

YARATILIŞIN KAYNAĞI OLARAK HAKİKAT-İ MUHAMMEDİYYE

Tasavvuf literatüründe yaratılışın başlangıcı ele alınırken *Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeye muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım*.⁶ kudsî hadisinin sıklıkla zikredildiği görülür. Yine yaratılışla ilgili hadislerin arasında Hz. Peygamber'in; *Allah'ın ilk yarattığı şey senin peygamberinin rûhudur ey Câbir!*⁷ ve *Âdem ruhla cesed arasında iken*

5 Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, I: 11.

6 Suyûtî, *Dürretü'l-Müntesire*, 125; Aliyyu'l-Kâri, *Esraru'l Merfua*, 273; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II: 133.

7 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I: 265.

*ben Nebî idim.*⁸ ifâdeleri ile birlikte *Allah'ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur.*⁹ ve *Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir.*¹⁰ şeklinde iki beyânı da bulunur.

Mutasavvıflar, Allah'ın yarattığı ilk şeyin *Peygamber'in rûhu, nûru, kalem ya da akıl olduğu* bilgisini veren hadislerde zikredilenlerin tek bir varlıktan ibaret olduğunu belirtirler. Bu tek varlık, Hakikat-i Muhammediyye'dir. Bu farklı isimlendirmeler ise, O'nun farklı veçhelerdeki işlevlerini ifade etmektedirler.¹¹ Hakikat-i Muhammediyye, Hz. Muhammed'in tarihsel şahsiyetinin ötesinde, zamandan ve mekândan bağımsız, tek bir cevher olan mânevî hakikatini ifade eder. Diğer her şey bu hakikatten, bu tek cevherden ortaya çıkmıştır.¹²

HAKK'IN BİRLİĞİ: AHAD, VÂHİD VE FERD KAVRAMLARI

Birlik Hakk'ın niteliği olup, İbnü'l-'Arabî farklı birlik türlerini ifâde ederken Ahad, Vâhid, ve Ferd gibi kavramları kullanmıştır.¹³ Ahad ile ifade edilen mutlak birlik, varlığıyla ikiyi ve sonsuz sayıları izhar eden Bir'dir. Vâhid ise çokluğun birliğini ifade etmektedir. Şeriat zâtın birliğinden değil, ulûhiyetin birleşmesinden söz ederek *Allah'tan başka ilah yoktur*, demektedir.¹⁴ Konuk'a göre Allah, bütün ilâhî isimlerin Allah isminde birleşmiş

olmalarından dolayı Vâhid'dir: "Vâhidîyyet tesmiyesi bi'l-cümle esmânın Allah ismi küllîsi tahtında müctemi' olmalarından nâşîdir. İlim mertebesinde müteayyin olan bu suretlere, 'a'yân-ı sâbite' derler; ve 'hakâyık-ı ilâhiyye' de ta'bîr ederler."¹⁵ Ahadiyyet mertebesinde isim ve sıfatlar bilkuvve mevcut olup herhangi bir tecellî ve belirlenme yoktur; vâhidîyyet ile aradaki fark Konuk'a göre taayyün ve taayyünsüzlükten ibârettir.¹⁶

Ferd (فرد) kelimesi ise, Arapçada tek ve yalnız olmak anlamına gelmektedir.¹⁷ İbnü'l-'Arabî'ye göre Allah bir olması bakımından değil, her şeyin birliğinden farklılaşması açısından *el-Ferd*'dir. O, ortaklıktan münezzehtir. Dolayısıyla *el-Ferd* ismi, hakikatte sadece Allah için kullanılabilir:

el-Ferd, Allah'tan başkasına ait olamaz. Çünkü başka her şey bir yönden birbirine ortaktır ve (başka bir yönden) kendi birliğiyle ayrışsa bile, ferd değildir. Çünkü ortaklık, bunu engeller. Dolayısıyla el-Ferd ismi, gerçekte ve sadece Allah'a verilebilir. Allah, her bakımdan 'ferd'dir. Çünkü diğer varlıklardaki gibi, Allah için ortaklık niteliği yoktur.¹⁸

Konuk'a göre, Hz. Peygamber'e âit hikmet ferdiyettir; çünkü Allah'ın Zâtı'na en yakın bulunan ve bütün ilâhî hakikatleri cem eden makamı ile o münferiddir. İlk taayyün eden bu makam, âlemdeki bütün taayyünlerin de mebdei ve menşeidir. Bütün varlık âleminde onun bir benzeri ve dengi olmaması hasebiyle de bir mertebe-i ferdiyettir, tektir.¹⁹ Böylece Hakikat-i Muhammediyye'nin âşikâr olan

8 Tirmizî, "Menâkib", I: 3613.

9 Tirmizî, "Tefsîru Süreti", XI: 9; Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, I: 311.

10 Tirmizî, "Tefsîru Süreti", XI: 9.

11 Bkz. Abdülkerim Cîlî, *Hakikat-i Muhammediyye*, çev. Muhammed Bedirhan, (İstanbul: Nefes Yayınevi, 2019), 285-286.

12 Bkz. Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1997, XV: 179-180.

13 *Fütühât*'ın tevhit makamına ayrılan 172. bölümünde İbnü'l-'Arabî bu kavramlar hakkında görüşlerini dile getirmektedir.

14 Bkz. İbnü'l-'Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), VIII: 85, 87.

15 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, I: 110.

16 Bkz. age. IV: 317.

17 Bkz. Mevlüt Sarı, *el-Mevarid Arapça Türkçe Lûgat*, (İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, ty.), 1143.

18 İbnü'l-'Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), VIII: 88.

19 Bkz. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, IV: 319-320.

vücûdu, Hakk'ın mutlak vücûduna delâlet etmesi bakımından Rabb'ine olan delilin ilki konumundadır. Bütün mevcûdat da yaratılışa onun ferdiyetine ve ilk delâletine bağlı bir hâledir.²⁰

Ferd, aynı zamanda ikinin var olmasından sonra bulunması yönüyle de mutlak birlikten ayrılmaktadır. Nitekim Konuk'un, *Fusûs*'un Sâlih Fassı şerhinde belirttiği gibi teklik, adetlerde üçten başlamakta olup, yaratılış da üçün birliği ilkesine dayanmaktadır. Üç unsuru hâvi bulunan ferdiyetten ibâret hazret-i ilâhiyyeden âlem var olmuştur. Eşyânın her birinin varoluşunda da aynı üçün birliği (ferdiyet-i selâse) prensibi geçerlidir.²¹

Hiçbir mümkünün Bir'den oluşmadığını, mümkünlerin toplamdan yani çokluktan oluştuklarını belirten İbnü'l-'Arabî, böylece her mümkünün *el-Ferd* ismine muhtaç olduğunu söyler.²² Onun ifadesiyle yaratma, ferdiyet yoluyla oluşmaktadır ki bu da üçlü bir birliktir. Bu doğrultuda âlemdeki zuhurlar da üçten başlar. O nedenle İbnü'l-'Arabî'nin ortaya koyduğu sistemde üç sayısı, yaratılış (tekvin) sayısı olarak görülmektedir.²³ İbnü'l-'Arabî hâriçte zuhur eden şeyin gerçek bir zâta ve nispete sahip olduğunu belirtir. Ancak bu çifti yani zât ile nispeti birbirine bağlayacak "ma'kûl" (akledilebilir) bir bağın var olması gerekmektedir. Aksi halde zât ile nispet çifti birbirine bağlanamayacaktır. Bu çifti birbirine bağlayan faktör ise "üçüncü" olacaktır ve bu bağın varlığıyla "ferdiyet" oluşacaktır.²⁴ İbnü'l-'Arabî şöyle der:

İki adet birin izdivâciyla netice oluşur ve varlık zuhûr eder. Ne var ki insanla-

rın çoğu gerçeği bilmiyor ve neticenin, ikinin aynısı olduğunu tahayyül ediyor. Bu ise bâtıldır. Hâlbuki netice üçten olur. İki ve fertten yani. Çünkü bir ikiye eşlik etmediği sürece ikinin arasında netice almak gücü kesinlikle olamaz. İki var olsa da özel biçimdeki özel hareket yoksa netice yoktur. Hareket üçüncü varlıktır ve fert mahiyetinde birdir. Varlıkların objelerinin zuhûrundan ibaret olan neticeler ancak fert olan bir ile sahih olabilirler, fert olmayan birle değil.²⁵

İbnü'l-'Arabî'nin ifâdesiyle, "vâhid" yani "bir", sayı değildir ancak "iki"den itibaren diğer tüm sayıların ilkesi ve doğuş yeridir. Bu açıdan bir, tüm nispetlerin fevkindedir. Görünüşe göre ferd de bir gibidir ancak birde bağıntılar bulunmazken, ferdiyette ilim, âlim ve mâlum gibi bağıntılar açığa çıkmaktadır.²⁶ İbnü'l-'Arabî, "bir" ile ahadiyet yani mutlak birliğin; ferdiyet ile ise iki ucun ve ortanın hükmünün öğrenilebileceğini söyler. Ona göre ferdiyet orta berzahtır.²⁷ Hakk'ın vücûdu ferd ve tek olduğu hâlde, meydana gelişile ilâhî isimlerin hakikatlerini talep eden âlem, ferd olan Hakk'ın vücudundan ortaya çıkararak çokluk görüntüsünü oluşturmuştur.²⁸ İbnü'l-'Arabî şöyle söyler:

Bilmelisin ki, birden bir şey meydana gelmez ve ilk sayı, ikidir. İkidenden de bir şey meydana gelmez. Fakat ikiyi üçüncü bir şey tek sayı yapıp birbirine bağlayarak onların arasında orta terim haline gelirse, ikiden -kendi özelliklerine göre- bir şey oluşabilir. Bu iki şey ilahi isimlerden ikisi olabileceği gibi, manevi

20 Bkz. Osman Nuri Küçük, *Sayılar ve Rüyalar*, (İstanbul: Nefes Yayinevi, 2016), 133.

21 Bkz. Konuk, *Fusûs'u'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, II: 332.

22 Bkz. age. XI: 273.

23 Bkz. Küçük, *Sayılar ve Rüyalar*, 2016, 122.

24 Bkz. İbnü'l-'Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 2011, XIV: 32.

25 İbnü'l-'Arabî, *Risaleler*, çev. Vahdettin İnce, (İstanbul: Kitsan, 2005), I: 91-99.

26 Bkz. Toshihiko Izutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, çev. Ahmed Yüksel Özemre, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 266.

27 Bkz. İbnü'l-'Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 2011, XIV: 36.

28 Bkz. Konuk, *Fusûs'u'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, IV: 142.

varlıklardan veya duyulur herhangi bir varlık türünden iki şey olabilir. İşin bu tarzda olması gerekir. İşte el-Ferd isminin gereği budur.²⁹

Feyz-i akdes tecellisi ile Hakk'ın ilim mertebesine tenezzülü, mertebe-i esmâ ve sıfât, vahdet ve ulûhiyyet mertebesidir.³⁰ Konuk, yaratılışın zikredilen vâhidiyyet/ulûhiyyet mertebesinde olduğunu belirtir. Çünkü bu mertebede Zât, sıfat ve isimleriyle taayyün ettiğinden, yaratılış için gerekli olan irâde ve kelâm nisbetleri de bu mertebede müteayyin olur. *Bizim bir şeye kavlimiz, onu irâde ettiğimiz vakitte, ona "Ol" demekliğimizdir.* (Nahl 16/40) âyetinde belirtildiği üzere, bir şeyin yaratılması için zât, irâde ve kavl olmasıdır. Bir, bir olarak durdukça ondan başka bir adet zuhur etmez. Ulûhiyyet mertebesinde üçün birliği (ferdiyet-i selâse) bu şekilde izâh edildikten sonra buna mukâbil olarak, yaratılan şeyde de aynı şekilde üçün birliği ortaya çıkmalıdır ki o şey mevcut olsun. Bu üç unsur ise o şeyin ilâhî ilimdeki hakikati, "Ol" emrini duyması ve emre itaat etmesidir. Böylece Hakk'a ait ferdiyet-i selâseye karşılık vücudu kabul eden şeyde de aynı şekilde ferdiyet-i selâse zâhir olur.³¹

Mutlak vücûd, asla bilinemeyen taayyünsüzlük mertebesinde sıfat ve isimler mertebesine tenezzül ettiğinde ilim, sem' yani işitme, basar yani görme, kudret gibi bağıntılara sahip olur. Bu bağıntılar îtibârî çokluğun oluşması neticesini doğurur. Bu ortaya çıkış ise onların ilmî vücûtlarının mevcûd olmasıyla mümkün olmaktadır. Yoksa onların ilmî vücûtları olmaksızın hâricî vücûtlarının ortaya çıkması mümkün olamaz. Bu doğrultudaki ortaya çıkış, "Kûn!" yani "Ol!" emri ile

29 İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 2009, 11: 273.

30 Bkz. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, I: 182.

31 Bkz. age. II: 332-333. Dâvûd el-Kayserî'de ferdiyet-i selâse için bkz. Sema Özdemir, *Dâvûd Kayserî'de Varlık, Bilgi ve İnsan*, (İstanbul: Nefes Yayınevi, 2014), 90 vd.

gerçekleşmektedir.³² İzutsu, bu esnâda "hareket noktası"nın Vâhid olan Hakk olduğunu belirtir. Ancak Vâhid, oluşum açısından göz önüne alındığında, farklı üç yön göstermektedir ki bunlar Kendini izhâr etmesi yönünden Zât, irâde ve emir olarak belirtilmiştir. İşte bu üç yön, bütün yaratılış hareketini temsil eden bir oluşumu ifade etmektedir. İzutsu, bu durumu daha açık şekilde tarif ederken önce Vâhid olan Hakk'ta ilmin ya da Zâtî bilincin harekete geçtiğini söyler; böylece a'yân-ı sâbite açığa çıkmış ve "mümkün" olan çokluğun temeli oluşmuştur. Bu sayede "Zât mertebesi", "İlah olma mertebesine" doğru tenezzül etmiş bulunur. İkinci aşamada ise henüz adem hâlinde bulunan a'yân-ı sâbitenin varlık sahasına çıkmalarına yönelik ilme dayanan irâde meydana gelir ve bu irâdeye dayanan "Kûn!" emri ile yaratılış tahakkuk etmiş olur.³³

Günümüz mutasavvıflarından Cemâlnur Sargut ise bu bilgileri şu şekilde özetlemiştir: "Bir olan yalnız Allah'ın zâtıdır. Böylece yaratılmış her şey bir olmayıp üç'ten oluşmuştur. Yani Allah zâtıyla irade eder ve boşlukta tecellî eder. Bu iş için de "Ol!" emrini verir. Yaratılışın hakikati budur."³⁴ Tasavvuf kaynaklarında "Ol!" emriyle olanın ancak Hakikat-i Muhammediyye olduğu bilgisi mevcuttur. Hakikat-i Muhammediyye ise vücud mertebelerinde tecellî ederek, insân-ı kâmil mertebesinde kemâliyle aşikâr olmaktadır.

YARATILIŞ VE TECELLÎ

İbnü'l-'Arabî dilinde yaratmanın anlamı, yoktan var etmek demek değildir. Yaratma, sayısız mevcûdâtın sûretlerindeki ilâhî tecellî ile Vücûd-ı İlâhî'nin ortaya çıkışıdır. İbnü'l-

32 Bkz. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, II: 346.

33 Bkz. İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahatar-Kavramlar*, 1999, 264-265.

34 Cemâlnur Sargut, *Kulluğun Hakikati-Meryem Süresi 3*, (İstanbul, Nefes Yayınevi, 2018), 166.

'Arabî'ye göre Hakk'ın eşyâyı yaratması ile kastedilen, Hakk'ın onların sûretlerindeki tecellisidir.³⁵ İbnü'l-'Arabî *Fusûsü'l-hikem*'in en başında, Hakk Teâlâ'nın sayıya gelmeyen güzel isimlerinin "ayn"larını görmeye yönelmesinden yani kendi sırrını kendisine âşikâr etmeyi dilemesinden bahseder.³⁶ Konuk, tecellî hususunu açıklarken, mutlak Zât mertebesinde gizli ve adem durumundaki nispetlerin yani sıfatların kendi isti'dadlarının diliyle açığa çıkmayı istemişlerini aktarır. Zât da ahâdiyet mertebesinde gizlilik içinde hapsolan bu bağıntıları Rahmânî nefesle zuhur ettirmiştir. Bu teneffüs sonucunda o sıfatların sûretleri ilâhî ilimde sâbit olur ki bu sabit hakikatlere 'ayân-ı sâbite denilmektedir. Söz konusu nefeslenme hareketi Zât'ın kendisinde, kendisine ve yine kendi zâtı ile tecellisinden meydana gelmiştir.³⁷ Konuk, Hakikat-i Muhammediyye olarak isimlendirilen bu ilk ve kuşatıcı tecellîyi ferdiyetle şöyle ilişkilendirir:

...Zât-ı ahadiyyenin kendi zâtında, kendi zâtına, kendi zâtı ile olan tecellisinden ibâret "feyz-i akdes" ile ibtidâ müteayyin olan ancak "hakikat-i muhammediyye"dir. Ve mertebede ona müsâvî bir taayyün yoktur. O hakikat, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın öyle bir mertebe-i külliyye ve ferdiyyesidir ki, cemî'-i taayyünâtı müştemil ve muhîttir. Ve işte "rûh-ı Muhammedî" budur. Onun için (s.a.v.) Efendimiz *evvelu mâ halakallahu rûhî* [Allâh'ın ilk yarattığı benim rûhumdur.] yâhut *nûrî* [Benim nûrumdur.] buyurmuşlardır.³⁸

İbnü'l-'Arabî'ye göre yaratma, Konevî'nin "Vücud-i âmm" diyerek isimlendirdiği

35 Bkz. Suad el-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 197.

36 Bkz. Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, I: 108-109.

37 Bkz. age. I: 109-110.

38 age. IV: 318.

Nefes-i Rahmânî'nin üflenmesi demektir. Nefes-i Rahmânî'nin üflenmesi, Mutlak Vücud'un ilmî nispetlerinin, varlık tecellisî ile sûret bulması anlamına gelir. Konevî'ye göre, "nefes, kendisini kabul eden ve kendisi ile zuhur eden mâhiyetler üzerine yayılan varlıktan ibârettir."³⁹ Konevî, Hakk'ın tecellî ve yardımının her bir anda âleme ulaştığını söyler. Hakk'ın tecellisî aslında tek bir tecellî olup bu tek tecellî, âlemde mevcut olan kabiliyetler, mertebeler ve istîdatlar çerçevesinde farklı görünüşlerde açığa çıkmaktadır. Çoğul görüntüsüne rağmen aslında tecellî yenilenmez, tekrarlanmaz veya çoğalmaz. Konevî, bu tecellînin "vücûdî nûr"dan ibaret olduğunu ve Hakk'tan mümkünlere bu nurdan başka bir şeyin ulaşmadığını söyler. Ardından ise vücûd olarak adlandırılan varlığın sadece Hakk'a mahsus olduğunu, diğer çoğul görüntüler için zâtî bir vücûd yani varlık olmadığını dile getirir. Buna göre âlem, Hakk'ın tecellisî ile vücûd bulduğu için devamlılığı açısından vücûdî yardıma muhtaçtır ki bu yardım Hakk'tan aralıksız olarak devam eden bir yardımdır.⁴⁰

Nitekim İbnü'l-'Arabî de *Fusûs*'ta, "Gözün gördüğü bir mahlûk yoktur, illâ onun 'ayn'ı ve 'zât'ı Hakk'tır." demektedir. Konuk, bu ifâdedeki maksadı şöyle açıklar: Görülen her bir mahlûkun ayn'ının ve zâtının Hak olmasıyla, Hak o mahlûkun sûretinde açığa çıkmış olur. Fakat bu bilgiden perdeli bulunanların vehim ve hayalleri, gördükleri sûreti, mahlûk şeklinde algılamalarına sebebiyet verir. Böylece yaratılmış sûretler olarak görülenlerde Hakk'ın varlığı örtülmüş olur. Oysa bu bilgi ve görüşe sahip olanlar, Hakk'ın o sûretlerde tecellî eden olduğunun farkındadırlar ve bu sûretler mahallinde de yine onlar Hakk'ı görüp izlerler.⁴¹

39 Sadreddin Konevî, *Fusûsü'l-Hikem'in Sırları*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 28.

40 Bkz. Sadreddin Konevî, *Fâtiha Suresi Tefsiri*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 70.

41 Bkz. Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, II: 275.

Ferdiyetin oluşmasıyla ortaya çıkan varlık yani ‐oluş‐, yine ‐bir‐in gücüyle ortaya çıkmıştır ve onun aynıdır. Zuhûrun oluşması da bu aynıyet sayesinde gerçekleşmiştir. Yani bu zuhurda görülen de yine Hakk’ın mutlak varlığı olan varlıktır; yoksa yaratılmışın ayrı bir varlığı yoktur.⁴² Anlaşılmaktadır ki âlemde çokluk yoktur ancak çokluk görüntüsünde, ferdiyet üzere bir zuhur ile birlik vardır.

Aynı hakikat mutasavvıf yazar Sâmiha Ayverdi (1905-1993) tarafından seneler sonra şöyle özetlenmiştir: ‐Âlemde tek bir nurdan başka şey yoktur. Fakat o nur, türlü türlü zuhurlarla görünmüştür. Hak nurdur ve onun değişik görünüşleri de âlemdir. İşte tevhit budur ve bundan başkası da vehim ve gururdur.‐⁴³

KONUK’UN ŞERHİNDE VÜCÛD MERTEBELERİ

İbnü’l-‘Arabî’nin düşünce sisteminde Vücûd mertebeleri konusu, yaratılıştaki birlikle çokluk görüntüsünün bağlantısını kurmada anahtar rolü oynayan bir konudur. Konuk, *Fusûs* şerhinin ‐Mukaddime‐ bölümünde, Vücûd mertebelerine yer vermiş ve mertebeleri yedili tasnife göre ele almıştır. Vücûd mertebelerini açıklarken kullandığımız başlıklar da bu tasnif biçiminden gelen isimlendirmeye dayanmaktadır.⁴⁴ (1) Lâ taayyün mertebesi, her kayıttan münezze, yaratılıştan söz edilemeyen, Hakk’ın isim ve sıfatlarının kendinde ‐gizli bir hazine‐ misâli bulunduğu, bilinmediği mertebedir. (2) Taayyün-i evvel (mertebeye-i vahdet, Hakikat-i Muhammediyye) mertebesi ise tenezzülün başladığı mertebeye olarak karşımıza çıkar. Bu mertebenin özelliği şudur ki Allah bu mertebede Zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve bütün

mevcûdatı birbirinden ayırmaksızın icmâlî olarak bilir. (3) Taayyün-i sâni mertebesinde (mertebeye-i vâhidîyyet) yine o birlik içerisinde, ancak isim ve sıfatların sûretlerinin belirginleşmesiyle birbirlerinden ayrıştıkları bir durum söz konusudur.⁴⁵ (4) Mertebeye-i ervâh yani ruhlar âleminde, ilmî hâlde bulunan sûretlerin her biri, birer ‐basit cevher‐ şeklinde zâhir olur ki bunların ne şekli vardır; ne de zaman ve mekân ile nitelenebilirler. (5) Mertebeye-i misâlde ise ruhlar âleminde gelen her ferdin cisimler âleminde kazanacağı şekle benzeyen bir sûret meydana gelmektedir. Misâl âlemi, ruhlar âleminin feyzini cisimler, yani şehâdet âlemine ileten bir vâsıta olarak, ruhlar ile cisimler arasında bir berzahıdır.⁴⁶ Sonraki tecellîyle (6) mertebeye-i şehâdetde, Hakk’ın isim ve sıfatları beş duyu ve akıl yoluyla idrak edilebilir durumda zâhir olur. Rûhun zuhûrunun kemâli ise şehâdet âlemindeki cismî sûrette kemâle bağlıdır. Çünkü eğer şehâdet âleminde cismî sûretle tecellî üzerinde kemâle ulaşılmazsa, rûhun kemâli de bâtında kalacak, ortaya çıkamayacaktır.⁴⁷ Burada Konuk, ‐gizli hazine‐ hadisine dönerek Hakk’ın kemâliyle bilinmesinin, ilâhî hakikatlerin sûretlerini tam olarak yansıtabilecek bir aynayla mümkün olacağını hatırlatır. Bu açıdan Zât-ı ulûhiyyetin latîf varlığı, kesif mertebelere doğru tenezzül etmiştir ki bunların en kesifi şehâdet mertebesi olmuştur. Şehâdet mertebesi, her ne kadar bu ilâhî hakikatlerin, ilâhî isimlerin ortaya çıkışına müsaitse de tamamen cilâlî ve düzgün bir ayna misâlinde olmadığı için kendine yansıyan ilâhî hakikatleri oldukları gibi ve bütünüyle yansıtmakta âciz kalır, yansıtamaz. Bu nedenle de ilâhî hakikatlerin kendilerini oldukları gibi bilip görebilmeleri, yani kemâllerine erebilmeleri

42 Bkz. İbnü’l-‘Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 2007, 6: 295.

43 Sâmiha Ayverdi, *İnsan ve Şeytan*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2004), 233.

44 Bkz. age. I: 10.

45 Bkz. Cemâlnur Sargut, *Hiz. Âdem*, (İstanbul: Nefes Yayınevi, 2011), 15-16.

46 Bkz. Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, I: 24.

47 Bkz. age. I: 40.

mümkün olamaz. Ancak bu mertebede (7) Hz. Âdem, yani Hakk'ın halifesi olan kâmil insan, ortaya çıkışıyla bu aynanın doğru işlevi yerine getirebileceği cilâsı olur. Böylece bilinmeye muhabbet ederek bilinmek üzere yaratılış hareketini irâde eden Hak Teâlâ, bu ayna vasıtasıyla ilâhî hakikatlerini kemâliyle müşâhede edebilir. Fakat bu müşâhede uzaktan veya kendi vücudunun dışında olan bir durum değildir; eksiksiz olarak her şeyde bizzat açığa çıkmak ve bulunmakla ilgili bir “müşâhede-i zevkiyye”dir.⁴⁸

Öyleyse yaratılışla birlikte zâhir olan Vücûd-ı Hakk'ı kâmil hâlde âşikâr eden Âdem, insân-ı kâmil mertebesini ifade etmektedir. Konuk, *Allah Âdem'i kendi sûreti üzere halk etti*.⁴⁹ hadîs-i şerifinde zikredilen Âdem'in de insân-ı kâmilî ifade ettiğini bildirir. Bu doğrultuda, Âdem olan insân-ı kâmil Hakk'ın sûreti, Hakk da onun hüviyetidir.⁵⁰

İNSÂN-I KÂMİL KAVRAMI

İnsân-ı kâmil kavramı, ancak İbnü'l-'Arabî'nin ortaya koyduğu vücûd mertebeleri üzerinden incelendiği zaman anlaşılabilir zeminine sahip olur.⁵¹ Hakk'ın mutlak vücûdu, kendindeki isimlerin kemâliyle açığa çıkması için tenezzülde bulunur. İsimlerin kemâliyle açığa çıkabilmeleri ise bütün isimlerin fiilen açığa çıkmasına kâbiliyet göstererek buna elverişli olan insân-ı kâmil mertebesindeki tenezzüle bağlıdır.⁵² Ahmed Avni Konuk, Hakk'ın nazarının kendi cemâlini müşâhede için dâima halifesinde olduğunu belirtir. Hakk'ın, halifesinin aynasında kendi isim ve sıfatlarını müşâhede ettiğini, fiillerinin ve

ilâhî kemâlinin de bu halifenin vücûduyla açığa çıktığını dile getirir.⁵³

İnsân-ı kâmil, bütün ilâhî isimlerin kendisinde toplandığı “Allah” isminin zuhûr yeridir. Bu sebeple insân-ı kâmilin sûreti, bu mertebenin karşısına konulmuş bir boy aynası gibidir. Allah, kendi isim ve sıfatlarını kemâliyle insân-ı kâmil aynasında görüp seyrederek.⁵⁴ Daha önce bahsi geçtiği üzere ilim mertebesinde potansiyel hâlde bulunan isim ve sıfatların kemâliyle açığa çıkararak görülmesi, işte bu insân-ı kâmil aynası ile gerçekleşmektedir:

Allah kelimesi, Yaratıcı'nın *'İstedim ki bilineyim'* dediği ilmini kapsayan hakîkattir. (...) Bu hakikat mülk âleminde zühur etmez. Çünkü o vücut bulmamış bir hakîkattir. Ancak mülk âleminde Hak ismi ile idrak edilir. O halde Allah ismi hiçbir zaman yaratılamaz ve yaratılmış hiçbir varlığa bu isim verilemez. Sanki Hak isminin âyân-ı sâbitesidir.⁵⁵

İnsân-ı kâmil, asıl olarak Hz. Muhammed veya başka bir ifadeyle Hakikat-i Muhammediyye'dir. Bununla birlikte, o mertebeye ermiş ve fenâ hâlinde bulunan kimselere de insân-ı kâmil adı verilmektedir. Çünkü bu kimseler kendilerindeki durum açısından “Muhammed'in aynı”na dönüşürler.⁵⁶ İnsân-ı kâmil ferdiyette ilktir ve Allah'ın hükmü âlemde insân-ı kâmil ile açığa çıkmıştır.⁵⁷ Kâmil insan ister erkek olsun ister kadın olsun tüm varlığı ve uyanıklığıyla Allah'ın Zâtı ile beraber olan insandır.⁵⁸

53 Bkz. Ahmed Avni Konuk, *Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 108.

54 Bkz. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, III: 160.

55 Cemâlnur Sargut, *Ayetü'l-Kürsi*, (İstanbul: Nefes Yayınevi, 2019), 25.

56 el-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, 2005, 370.

57 Bkz. Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2017), 295.

58 Bkz. Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvuf Düşüncesi*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2018), 26.

48 Bkz. age. I: 61.

49 Buhârî, “İsti'zân”, I; Müslim, “Birr”, 155.

50 Bkz. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, IV: 37.

51 Bkz. Mehmet S. Aydın, “İnsân-ı Kâmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2000, XXII: 330.

52 Bkz. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, III: 257.

Sûfiler, insân-ı kâmilin hüviyeti itibâriyle Hak, taayyünü itibâriyle ise abd olduğunu izahta, *Beni gören Hakk'ı görmüştür*.⁵⁹ hadîs-i şerîfenden istifâde ederler. Buna göre bütün emirler insân-ı kâmilin kendi hakikatinden kendi taayyününe inmektedir.⁶⁰ *Fusûsü'l-hikem*'de İbnü'l-'Arabî, “Şimdi sen insân-ı kâmil ile muhtecib [perdeli] olma! Sana bir burhân verdi.” der. Konuk, buradaki şerhinde insanın maddî halde bulunan beşer sûretine bakılarak, bu sûretle açığa çıkan latîf bir hâldeki Vücûd'dan perdeli olunmaması gerektiğine değinmiştir.⁶¹

Son dönem Osmanlı mutasavvıflarından Ken'ân Rifâî (ö. 1950) de bu ilim ışığında bilgileri özetleyerek, görülen bütün sûretlerin, şekillerin, varlıkların yani bütün mevcûdâtın vehim ve hayâlden ibaret olduğunu ifade eder. Bunların çeşitli aynalarda beliren yansımalar veya gölgeler gibi olduklarını, bütün mevcûdâtta görünenin ise aslında Hakk'ın varlığı, isim ve sıfatları olduğunu aktarır.⁶²

HZ. MUHAMMED'İN FERDİYET YÖNÜ

Hakikat-i Muhammediyye varoluşun başlangıcını oluşturur ve insân-ı kâmilin en iyi örneği olan Hazreti Peygamber'in şahsında kemâle ermiştir. Bu doğrultuda İbnü'l-'Arabî Muhammed Fassi'na başlarken “Her şey onunla başladı ve onunla bitti.” demektedir.⁶³ İbnü'l-'Arabî'nin sisteminde ferdiyet, hem Allah'ın birliğini hem de Allah ile kâinat arasındaki irtibatı açıklayan ve varlığın meydana geliş gâyesini

59 Buhârî, “Tâbir”, 10; Müslim, “Rüyâ”, 11; İbn Hanbel, III, 55, V, 306; Heysemî, Mecmau'z-zevâid, VII: 181.

60 Krş. Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, 2017, 210.

61 Bkz. Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, III: 162.

62 Bkz. Kenan Rifâî, *Sohbetler*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2000), 262-263.

63 Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, IV: 319.

izah eden yegâne unsurdur.⁶⁴ Bu sebeple İbnü'l-'Arabî, *Fusûsü'l-hikem*'de yirmi yedi peygamber üzerinden, “kelime” olarak nitelendirdiği hikmetleri açıklarken, son fas olan Muhammed Fassi'nda “ferdiyet hikmeti” olarak adlandırdığı hikmeti açmıştır.⁶⁵

Konuk, şerhini yaptığı Muhammed Fassi'nın başında, ferdiyet hikmetinin Muhammediyye kelimesine tahsisindeki sebebin, Hakikat-i Muhammediyye'nin bütün taayyünlerin evveli olması ve bütün varlıkların a'yân-ı sâbitelerini yani hakikatlerini kapsamaya olduğunu söyler. Onun üzerinde hiçbir farkın, niteliğin, isim ve sıfatın olmadığı sırf Zât mertebesi vardır ki bu mertebeye taayyünden münezzeh olan ahadiyet mertebesidir. Ahadiyet mertebesinde “tek” olan Zât, Zât oluşu yönünden tecelliden ganîdir; tecellîye ihtiyaç duymaz ve tenezzül etmez. Fakat kendisinde potansiyel olarak bulunan sonsuz isim ve sıfatlar, kendi istîdat lisanlarıyla açığa çıkmayı talep ederek taayyünsüzlük mertebesinden ilim mertebesine tenezzül etmişlerdir. Bu doğrultuda Hakk'ın ilminde her birinin hakikati diğerinden ayrılarak belirginleşir ve vâhidiyyet mertebesi veya Hakikat-i Muhammediyye mertebesi ismiyle anılan mertebeyi oluşturur. Avni Konuk, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hakikatinin bütün taayyünlerin kaynağı olması ve hepsini kuşatması itibâriyle vâhid ve ferd olduğunu açıklamasını yapmaktadır.⁶⁶

Âlemdeki bütün sûretlerin kendisinde “açıldığı” Hakikat-i Muhammediyye, özel anlamda insân-ı kâmil olarak da adlandırılmaktadır. Her bir varlık belirli bir ismin tecellî ettiği

64 Bkz. Abdullah Kartal, “İbnü'l-'Arabî'nin Yorum Yöntemi ve Muhammed Fassında Bu Yöntemin Tatbiki: Her Varlık Bir Âyettir”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi İbnü'l-'Arabî Özel Sayısı-1*, 21 (2008): 273.

65 Bkz. Sachiko Murata, *The Tao of Islam*, (New York: State University of New York Press, 1992), 188.

66 Bkz. Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, IV: 317.

yer iken Hakikat-i Muhammediyye, câmî yani bütün varlıkların kendi ferdiyetlerini de muhafaza ettikleri biçimde bir araya geldiği zuhur yeridir. Bu açıdan o tektir ve zâhir ile bâtını birleştiren bir konumda olduğundan berzah niteliği taşımaktadır. Hakikat-i Muhammediyye, varlık hususunda mutlak toplayıcılık (cem'iyet) özelliğine sahip olduğu için *Fusûsü'l-hikem*'in "Muhammed" fassı, Hakk'ın ferdiyet yönünü açıklamaktadır.⁶⁷ Nübüvvet, Hz. Peygamber'in varlığıyla tamamlandığı gibi, *Fusûsü'l-Hikem* de Muhammedî kelimeye âit ferdiyet hikmetiyle tamamlanmıştır.⁶⁸

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) nasıl bütün hakikatleri toplamışsa, ferdiyet hikmeti de bütün hikmetleri toplayan bir hikmettir.⁶⁹ Ferdiyet hikmeti, Peygamber Efendimiz'in hikmeti olarak "fevkünde ancak Zât-ı ahadiyye bulunan cem'iyet-i ilâhiyye makâmı ile münferiddir. Ve o makâm 'Allah' isminin mazharıdır."⁷⁰ Yani o makâmın üstünde ancak ahad olan Zât-ı ilâhî bulunmaktadır. Allah ismi ise bütün isimleri toplayan ism-i a'zamdır.⁷¹ Cemâlnur Sargut, "Allah" isminin idrak edildiği bu mertebenin amâ mertebesi olduğunu ve bunun da Muhammedî kemâlin son mertebesi olduğunu belirtmiştir.⁷²

Âlem tamamıyla, Hakk'ın bütün isim ve sıfatlarının zuhur yeri olması itibariyle, açığa çıkarıcı olan Hakk'ın nefsine ve Zâtı'na delildir. Onların var edilmesi ise ferdiyete dayalıdır ve buna göre bütün âlem maz-

har-ı ferdiyettir yani ferdiyetin zuhur yeridir. Oysa ferdiyete mazhar olan ilk olarak hakikat-i Muhammediyye'dir ve ana kaynak olması hasebiyle âlemdeki bütün sıfatları ve ilâhî kemâlâtı toplayan da odur. Peygamber Efendimiz'e cevâmî'ü'l-kelim, bu toplayıcılık itibariyle verilmiş olur.⁷³

İbnü'l-'Arabî'ye göre zâtı ile Rabbine en kuvvetli delil olan Hz. Muhammed, insân-ı kâmil unvanının asıl sahibidir. Hz. Muhammed, insan türünün en kâmilini yani ekmelidir. Böylece varoluş emri O'nunla başladığı gibi, O'nunla sona ermiştir. O, Rabbine olan delilin ilkidir.⁷⁴

SONUÇ

Çalışmamızın başında yaratılış çerçevesinde ele alınan "*kenz-i mahfi*" hadisi, Hakk'ın bilinmeyi murâd edişiyle varlığın âşikâr olduğunu göstermiştir. Varlığın âşikâr olması ise onu bir görenin, bir bileninin olmasını gerektirmiştir. Bu da "görünen ve gören" şeklinde bir ikilik zemininin oluşmasını zorunlu kılmıştır. Yaratılışla meydana gelen bu "görünen ve gören" ikilisi, yaratılışın kemâline erişiyönüyle "gösteren" olarak düşünülebilecek üçüncü ile tamamlanmıştır. Bu şablondaki "gösteren" ise hem görünen hem de gören konumundadır. Yani Hakk'ın bilinmesi hususunda, Yaratan-yaratılan ikiliği ile oluşan iletişim şablonunun kendisi "gösteren" vasfındaki insân-ı kâmilin varlığı (Hakikat-i Muhammediyye) olarak zuhûr etmiştir. Böylece "görünen, gören, gösteren"den oluşan bu üçlü birlik, "zuhûr ve yaratılış bağlamında ferdiyet" başlığıyla çalışma konumuz olmuştur.

Hakk'ın kendinde gizli olan isim ve sıfatlarının yine kendisi tarafından bilinmesi "Hakikat-i Muhammediyye" olarak adlandırılan ferd

67 Bkz. Zeynep Gemuhluoğlu, "Temsil-Taklit İlişkisi Açısından Tasvirin Teorik Zemini -İbnü'l-'Arabî'nin Eserleri Esasında-", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 13 (2019): 299.

68 Bkz. Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, IV: 317, 319.

69 Krş. age. IV: 319.

70 Ay.

71 Bkz. Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, IV: 320.

72 Bkz. Cemâlnur Sargut, *Hz. İbrâhim*, (İstanbul: Nefes Yayınevi, 2014), 86.

73 Bkz. Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, IV: 322.

74 Bkz. age. IV: 321.

hâlindeki cevheri ortaya çıkarmıştır. Hakikat-i Muhammediyye'nin vücûd mertebelerindeki tecellileri ile zuhûra gelişi ise yaratılışı oluşturmuştur. Bu doğrultuda zâhir olan varlık, insân-ı kâmil mertebesinde kemâliyle tecelli etmiştir. Söz konusu tecelli, Hakk'ın isim ve sıfatlarının kemâliyle zuhur ettiği tecellî olarak, O'nun murâd ettiği şekilde bilinmesini sağlayan mertebeyi oluşturmuştur. Özetle, yaratılışla zâhir olan varlık, “görünen” olarak kendini “görmüş” ve bu “gösteriş” hareketi üçlü bir birlik hâlinde kemâlini âşikâr etmiştir.

Fusûsü'l-hikem'in son fassında “Muhammedî hikmet” olarak işlenen ferdiyet kavramı; Hakk'ın bilinebileceği, varlığın anlaşılabilirliği zemin olan bu çokluk görüntüsünün kaynağı olmakta, bu çokluk görüntüsü ise tekliğe ulaştırıcı bir araç olarak “üçlü birlik”e dayanmaktadır. İkincisi olmayan bir tekliği ifade eden ferdiyet, varlık sahibinin yalnız Allah olduğunu göstermektedir. Anlaşılmaktadır ki Hakk'ın bilinmesi hususunda “görünen, gören ve gösteren” üçlüsü yine Hakk'ın ferdiyetine işaret etmektedir. O, kendisi görünmekte, kendisini görmekte ve böylece kendisini göstermektedir. Sâmiha Ayverdi, *Hancı* kitabında bu mânâyı açarak, başta bahsettiğimiz iletişim şablonundaki “gösterme” vazifesiyle yükümlü insân-ı kâmile şöyle seslenmektedir: “Ey Hakk'ı bildiren, ona götüren, perdeyi kaldırıp onu gösteren... Hakk'ın var olduğunu, varlığın Hak olduğunu, görünenin gösteren, gösterenin görülen olduğunu bildiren!”⁷⁵ Yine Sâmiha Ayverdi, *Mâbette Bir Gece* kitabında sarf ettiği şu cümlesiyle bu mânâyı bir derece daha açmaktadır: “Her ne ki görülür, o var değildir; varlık gösterici bir yokluktur. Her ne ki görülmez, o, yokluk perdesiyle gizlenmiş bir varlıktır.”⁷⁶

75 Sâmiha Ayverdi, *Hancı*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1988), 47.

76 Sâmiha Ayverdi, *Mâbette Bir Gece*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2014), 66.

Ferdiyete ilkmazhâr olan Hakikat-i Muhammediyye'dir ve O, delillerin ilkidir.⁷⁷ Bu mazhariyet onu yaratılışta kaynak kılmıştır ve bu sebeple Hz. Peygamber'e, kendinde bütün hakikatlerin toplanması anlamında cevâmî'ül-kelim özelliği verilmiştir. Böylece varoluş emri O'nunla başladığı gibi, O'nunla sona ermiştir. Çalışmamız neticesinde yaratılışın zuhûru ile âşikâr olan Hakk'ın varlığı, ferdiyet kavramı çerçevesinde ele alınarak bu zuhûrun kaynağı ve hedefinin Hakikat-i Muhammediyye'den ibâret olan insân-ı kâmil olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Abdülkerim Cîlî. *Hakikat-i Muhammediyye*. 2. Baskı. Çev. Muhammed Bedirhan. İstanbul: Nefes Yayınevi, 2019.

Aydın, Mehmet S. “İnsân-ı Kâmil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXII, 2000, 330-331.

Ayverdi, Sâmiha. *Hancı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1988.

—, *İnsan ve Şeytan*. 4. Baskı. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2004.

—, *Mâbette Bir Gece*. 7. Baskı. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2014.

Demirci, Mehmet. “Hakikat-i Muhammediyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, 1997, 179-180.

—, *Nûr-i Muhammedî*. İstanbul: Nefes Yayınevi, 2013.

Gemuhluoğlu, Zeynep. “Temsil-Taklit İlişkisi Açısından Tasvirin Teorik Zemini -İbnü'l-Arabî'nin Eserleri Esasında”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 13 (2019): 285-312.

İdiz, Ferzende. “Tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den

77 Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2017, IV: 321.

- Örnekler". *Ekev Akademi Dergisi* XVIII, 59 (2014): 179-199.
- Izutsu, Toshihiko. *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*. 3. Baskı. Çev. Ahmed Yüksel Özemre. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Kartal, Abdullah. "İbnü'l-Arabî'nin Yorum Yöntemi ve Muhammed Fasında Bu Yöntemin Tatbiki: Her Varlık Bir Âyettir". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1*, 21 (2008): 257-282.
- , "Türkçe İlk Fusûsu'l-Hikem Şerhi: Tecelliyâtü Arâisi'n-Nusûs Fî Manassâti Hikemi'l-Fusûs". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1999): 305-315.
- Kenan Rifâî. *Sohbetler*. 2. Baskı. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2000.
- Kılıç, Mahmud Erol. "Fusûsü'l-hikem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 1996, 230-237.
- , *Şeyh-i Ekber*. 6. Baskı. İstanbul: Sufi Kitap, 2017.
- , *Tasavvuf Düşüncesi*. 3. Baskı. İstanbul: Sufi Kitap, 2018.
- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I-IV*. 7. Baskı. Haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- , *Tedbîrât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*. Haz. Mustafa Tahralı. 7. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Küçük, Osman Nuri. *Sayılar ve Rüyalar*. İstanbul: Nefes Yayınevi, 2016.
- Murata, Sachiko. *The Tao of Islam*. New York: State Universty of New York Press, 1992.
- Muhyiddin İbn Arabî. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- , *Risaleler*. Çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kitsan, 2005.
- Özdemir, Sema. *Dâvûd Kayserî'de Varlık, Bilgi ve İnsan*. İstanbul: Nefes Yayınevi, 2014.
- Sadreddîn Konevî. *Fâtîha Suresi Tefsiri*. Çev. Ekrem Demirli. 2. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- , *Fusûsü'l-Hikem'in Sırları*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Sarı, Mevlût. *el-Mevarid: Arapça Türkçe Lûgat*. İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, ty.
- Sargut, Cemâlnur. *Ayetü'l-Kürsi*. İstanbul: Nefes Yayınevi, 2019.
- , *Hz. Âdem*. 11. Baskı. İstanbul: Nefes Yayınevi, 2011.
- , *Hz. İbrâhim*. İstanbul: Nefes Yayınevi, 2014.
- , *Kulluğun Hakîkati-Meryem Sûresi 3*. İstanbul: Nefes Yayınları, 2018.
- Suad el-Hakîm. *İbnü'l Arabî Sözlüğü*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.